

הרב משה בנימין גורטלר
ראש כולל "ברכת זאב" בני ברק

בדין עוקר דבר מגידולו במן*

שמות פרק טז, כז-ל:

(כז) וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יֵצְאוּ מִן הָעֵץ לְלֶקֶט וְלֹא מִצָּאוּ. (כח) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עַד אָנֹכָה מֵאַנְתֶּם לְשֹׁמֵר מִצְוֹתַי וְתוֹרֹתַי. (כט) רְאוּ כִּי ה' נָתַן לָכֶם הַשֶּׁבֶת עַל כֵּן הוּא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לְחֶם יוֹמִים שָׁבוּ אִישׁ תַּחְתּוֹ אֶל יֵצֵא אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי. (ל) וַיִּשְׁבְּתוּ הָעֵץ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי.

כתב הספורנו שם (פסוק כז): "ללקוט. וזה היה חלול שבת בלי ספק אם היו מלקטים הדבר ממקום גדול, כאמרם ז"ל האי מאן דתלש כשותא מהזמי והיגי חייב משום תולש (שבת קז ב)".

הנה בפר' זו נצטוו להדיא על הוצאה ותחומין, כנאמר שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, וילפינן אל יוציא וכן אל יצא, וכן על מה שנאמר לקמן פרק טז (כג) "את אשר תאפו אפו", ופי' רש"י: "מה שאתם רוצים לאפות בתנור, אפו היום, הכל לשני ימים, ומה שאתם צריכים לבשל ממנו במים, בשלו היום". ומבואר דנאסרו להם אפיה ובשול בשבת לפי' זה, ואולם שאר דיני שבת לא שמענו, ואולם לעיל פרק טו (כה), נאמר כשהיו במרה "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו", ופי' רש"י: "שם שם לו - במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת ופרה אדומה ודינין". א"כ מבואר דנצטוו כבר על כל מצוות שבת במרה וא"כ נצטוו גם על תולש.

ואולם הרמב"ן על הפסוק שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו כתב, וז"ל: "ואני תמה, למה לא פירש כאן החקים האלה והמשפטים ויאמר "וידבר ה' אל משה צו את בני ישראל" כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה דברו אל כל עדת בני ישראל וגו' (לעיל יב ג), וכן יעשה בכל המצוות באהל מועד, בערבות מואב, ופסח מדבר (במדבר ט ב). ולשון רש"י שאמר פרשיות שיתעסקו בהם, משמע שהודיעם

(* ראה בגיליון הקודם (עמוד קכט) מש"כ בעניין דאין דישה בגידולי קרקע ועוד.

החקים ההם ולימד אותם עתיד הקדוש ברוך הוא לצוות אתכם בכך, על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה, והיה זה להרגילם במצות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הנסיון שאמר ושם נסהו, והודיעם שעוד יצוום במצות, זהו שאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצותיו אשר יצוה אותך בהם". עכ"ל. א"כ לדבריו לכאורה לא יתכן לפרש כפי' הספורנו, כי הרי עדיין לא נצטוו על שאר דיני שבת.

ואולם ברש"י מבואר דס"ל דנצטוו ע"כ במרה, דהנה בפר' משפטים (שמות כד, ג) נאמר: "(ג) וַיִּבֶא מֹשֶׁה וַיְסַפֵּר לְעַם אֶת כָּל דְּבָרֵי יְקֹנֵק וְאֵת כָּל הַמִּשְׁפָּטִים וְגו' (ד) וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת כָּל דְּבָרֵי ה' וְגו'", ופי' רש"י: "ואת כל המשפטים - שבע מצות שנצטוו בני נח. ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינין שניתנו להם במרה: וכו' (ד) ויכתב משה - מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצות שנצטוו במרה". וכן בפר' ואתחנן (ה, יב): "שִׁמּוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כַּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וְגו'" ופי' רש"י: "כאשר צוך - קודם מתן תורה במרה וכו'. (פסוק טז) כאשר צוך - אף על כבוד אב ואם נצטוו במרה שנאמר (שמות טו כה) שם שם לו חוק ומשפט". הרי להדיא שפי' רש"י שנצטוו על השבת במרה".

ובעיקר דברי הספורנו שכתב שחייב על לקיטת המן משום תולש, ראיתי בקובץ עיון הפרשה (גיליון קמב) שהביאו את ביאורו של שפתי צדיק, שלא נגמר המן להיות מאכל לאנשים אלא לאחר ששהה על הארץ זמן מה, ולכן חייב אח"כ משום עוקר דבר מגידולו בקרקע. וכתבו שם לדון כמה זמן צריך לשהות בקרקע בכדי שיהי' נקרא מקום גידולו. עוד הקשו דהרי נאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים הרי כשירד המן כבר הי' לו שם לחם וראוי לאכילה. עוד הקשו ממש"כ הרמ"ע מפאנו שלפני אכילת המן ברכו המוציא לחם מן השמים, ולדברי הספורנו הרי נחשב כגידולו מן הארץ. עוד הקשו אמאי אינו מפרש עוד איסור בלקיטת המן בשבת- משום מעמר.

ובאמת הי' אפשר לפרש שאין כוונת הספורנו שגמר גידולו של המן הוא מן הקרקע, די"ל דאין גמרו מן הקרקע, אלא דגידולו או גמרו במקומו והוא מקבל

(א). ובבאור מחלוקת רש"י והרמב"ן בזה, עי' מש"כ בזה בענין כללות ופרטות נאמרו בסניף, בירחון האוצר גיליון יג.

את חיותו במקומו מאוירא ולא מן הקרקע, ואעפי"כ חייב משום תולש, וכדאיתא בשבת (קח.) אמר אביי האי מאן דתלש פיטרא מאונא דחצבא מיחייב משום עוקר דבר מגידולו, מתיב רב אושעיא התולש מעציץ נקוב חייב ושאינו נקוב פטור, התם לאו היינו רביתיה הכא היינו רביתיה. א"כ מבואר דאף אם אין גדולו מן הקרקע, מ"מ כשעוקרו ממקום גידולו חייב משום תולש וא"כ י"ל דה"ה בענין המן ס"ל לספורנו דגידולו במקומו ולא מן הקרקע, ולכן שייך לחייבו משום תולש.

ואולם הספורנו כתב: "כאמרם ז"ל האי מאן דתלש כשותא מהזמי והיגי חייב משום תולש". ובגמ' בערובין כז: דנה הגמ' שם אם מאוירא רבי או מארעא רבי ומסיקה הגמ' שמארעא רבי, וא"כ משמע ממה שדימה הספורנו את המן לכשותא מהזמי והיגי שגם המן מארעא רבי.

ואולם יעויין שם בשבת (קז:): "אמר מר בר המדורי אמר שמואל הושיט ידו למעי בהמה ודלדל עובר שבמעיה חייב, מאי טעמא אמר רבא בר המדורי אסברא לי לאו אמר רב האי מאן דתלש כשותא מהזמי והיגי מיחייב משום עוקר דבר מגדולו הכא נמי מיחייב משום עוקר דבר מגידולו". וכתב שם רש"י (ד"ה מיחייב): "ואע"פ שאינו מחובר לקרקע כדאמרין בעלמא (עירובין דף כח:): מאוירא רבי" עכ"ל. ועי' שם הגהות הב"ח ז"ל: "נ"ב ע"ש דהמסקנא היא דמארעא רבי והערוך גם הוא פי' הכא על פי המסקנא דהתם עיין ערך כשות" עכ"ל. ולכאורה יש לבאר את דברי רש"י שס"ל לבר המדורי שכשותא מאוירא רבי, וזה מה שהביא ראייה משם לענין דלדל עובר במעי בהמה, ששייך עוקר דבר מגידולו אף בבהמה, אף שאינו עוקר גידולים מקרקע². וא"כ י"ל דזו כוונת הספורנו במה שהביא מסוגיין ראייה לענין המן דהוי עוקר דבר מגידולו, וכמו בכשותא מהזמי והיגי וכדברי

(ב). ואולם הרמב"ם והרמב"ן ס"ל שדלדל עובר במעי בהמה חיובו הוא משום נטילת נשמה, ובירחון האוצר גליון טו כתבתי לבאר את הראיה מכשותא, דחיובו שם הוא משום תולש, דהביאור הוא שבכשותא חשיב דרבי מארעא וכגמ' בעירובין, ואף שאינו יונק מהקרקע אלא מהזמי והיגי שהם יונקים מן הקרקע, וכשם שעקירתם מן ההזמי חשיב כעקירה מן הקרקע [די"ל דס"ל לרב ששת שלענין עוקר דבר מגידולו בעינן דוקא עקירה מקרקע] כך לענין דלדל עובר, אף שאין בו נשמה אלא שתלוי בנשמה שבבהמה, עקירתו מן הבהמה חשיב כעקירת נשמה. אולם, אביי דס"ל האי מאן דתלש פיטרא מאונא דחצבא מיחייב משום עוקר דבר מגידולו, ס"ל דעוקר דבר מגידולו הוא אף כשאין עקירה מן הקרקע, מ"מ כיון שעוקר דבר מגידולו חייב. ובתוס' בבכורות כתבו דדלדל עובר חייב משום גזוז עיי"ש, וי"ל דס"ל דבהמה לא חשיב גידולי קרקע ולכן לא פי' שחיוב דלדל עובר הוא משום תולש.

הגמ' כאן לפי רש"י, ואדרבה בא לומר שגם במן חייב משום עוקר דבר מגידולו אף שאינו יונק מהקרקע.

ואולם, עדיין יקשה דהנה איתא בשבת (קז:): "אמר שמואל השולה דג מן הים כיון שיבש בו כסלע חייב אמר רבי יוסי בר אבין ובין סנפיריו אמר רב אשי לא תימא יבש ממש אלא אפילו דעבד רירי". ולכאורה קשה מדוע לא יתחייב אף בלא יבש משום עוקר דבר מגידולו, דהרי אמרי' דלא בעינן דוקא עקירת דבר מן הקרקע אלא מכל מקום שהוא גידולו, וי"ל דמ"מ כמו דלענין דש"ל לרבנן דאין דישה אלא בגידולי קרקע ה"ה לענין קוצר, אף שעצם המלאכה היא עקירת דבר מגידולו מ"מ לא חייבה תורה אלא דוקא בגידולי קרקע, וי"ל דבהמה חשיבא גידולי קרקע, עי' תוס' שבת דף עג: (ד"ה מפרק) דמצינו לענין כמה דברים דבהמה חשיבא גידולי קרקע כיון שגדילה מן הקרקע, ולכן דוקא בבהמה שייך תולש ולא בדג, שגדל במים.

אלא דיקשה א"כ מדוע בתלש פיטרא מאונא דחצבא חייב משום עוקר דבר מגידולו, הרי בעינן דוקא גידולי קרקע, וכמו לענין דש. וי"ל דפיטרא מאונא דחצבא אף שהיא לא גדלה על הקרקע מ"מ חשיבא למין של גידולי קרקע, דהרי עצם מלאכת תולש הוא לאו דוקא עקירה מן הקרקע, אלא דבעינן דומיא דמשכן שהי' בגידולי קרקע, לענין זה די במה שהוא מין של גידולי קרקע, ולכן בפיטרא ובבהמה חייב ולא בדג.

ולפי"ז עדיין יקשה, א"כ אין יתכן שבמן יתחייב משום עוקר דבר מגידולו אם אמרי' שאינו גדל מן הקרקע, הרי אפילו שיש כאן את עצם המלאכה של עוקר דבר מגידולו מ"מ הרי בעינן תנאי זה לחיובא, שיהי' מין של גידולי קרקע. וי"ל דהנה מצינו דמשה תיקן ברכת הזון על המן, ומקשים הרי לחיוב ברכה מ"ז בעינן דוקא פת מחמשת מיני דגן וא"כ איך שייך חיוב ברכה"מ על המן, ומבארים שגם המן הי' כחמשת מיני דגן שהרי טעמו כצפיחית בדבש וכל הטעמים היו במן ובמיוחד למ"ד שטעמו וממשו, וא"כ י"ל דה"ה לענין תולש חשיב כמין שגדל בקרקע, כיון שהוי כמיני דגן, ולכן שייך בו עוקר דבר מגידולו.

ועכ"פ לפי"ז י"ל דברכת המן הי' המוציא לחם מן השמים דאף דחשיב כעוקר דבר מגידולו מ"מ הוא לא יונק מן הקרקע, ולכן לא שייך בו ברכת המוציא לחם מן הארץ.

ומה שהקשו מדוע לא יתחייב בלקיטת המן גם משום מעמר, י"ל דהנה בשבת דף עג: אמר רבא האי מאן דמכניף מילחא ממלחתא חייב משום מעמר אביי אמר אין עימור אלא בגידולי קרקע. וכתב הרי"ף שם וז"ל: "אמר אביי אין דרך עימור בכך אלא בגידולי קרקע" עכ"ל. א"כ משמע שגבי מעמר מה שבעינן גידולי קרקע לעצם מהות המלאכה, דדוקא בגידולי קרקע הוא דרך עימור, וא"כ אין זה דומה לדין גידולי קרקע בתולש, דשם הוכחנו דאינו לעצם מהות המלאכה, דשייך עצם מהות המלאכה בכל עוקר דבר מגידולו, אלא דהוא תנאי במלאכה, דבעינן דומיא דמשכן דהי' בגידולי קרקע. וע"ז ביארנו דדי במה שהוא מין של גידולי קרקע. משא"כ לענין מעמר, דעצם המלאכה דרכה דוקא בגידולי קרקע, בזה לא יתחייב אם הוא רק מין של גידולי קרקע, אלא בעינן שיהי' ממש גידולי קרקע. לפיכך, המן אמנם חשיב מין של גידולי קרקע, אך לענין מעמר בעינן שיהי' ממש גידולי קרקע, כי בלא זה אין דרך עימור בכך, ולכן לענין המן שייך לחייב רק משום תולש ולא משום מעמר. וכל זה כמובן רק אם נאמר בכוונת הספורנו שאין המן גדל מן הקרקע אלא גדל במקומו שם ולא מן הקרקע, דלכן שייך בו עוקר דבר מגידולו אך לא שייך בו מעמר [עוד י"ל דאף אם נימא דס"ל לספורנו דהמן ינק מן הקרקע מ"מ לא שייך בלקיטת המן מעמר, מכיוון דבלקיטת המן הוי תולש לא שייך מעמר כשהוא תולש, דהעימור הוא לאחר התלישה. עוד י"ל לגבי הא דאין בלקיטת המן מעמר, דהרי כתבו התוס' בכמה מקומות שאין עימור אלא במקום גידולו, וי"ל דלא שייך מקום גידולו אלא רק בגדל בקרקע, ותי' זה שייך רק אם נימא בכוונת הספורנו שאין המן יונק מן הקרקע אלא מאוירא רבי].

